

Говард Філіпс
Лавкрафт
Справа Чарльза
Декстера Варда

Харків
«ФОЛІО»
2025

Найважливіші солі тварин можуть бути настільки підготовленими та збереженими, що кожен наполегливий чоловік зможе збудувати Ковчег Ноя у своєму власному обійсті, відродивши форми життя тварин з їхнього попелу для власного задоволення; подібним методом так само, як із найважливіших солей людського праху, кожен філософ зможе, не вдаючись до забороненої некромантії, викликати будь-кого з мерців, де б вони не були поховані.

Бореллі¹

I

РЕЗУЛЬТАТ І ПРОЛОГ

1

Нещодавно з приватної психіатричної клініки доктора Вейта, розташованої в околицях Провіденса (штат Род-Айленд) без сліду зник надзвичайно дивний пацієнт. Молодика, котрого звали Чарльз Декстер Вард, із величезною нехиттю відправив до шпиталю убитий горем батько, на чиїх очах розумовий розлад сина розвивався від невинного на перший погляд дивацтва до глибокої манії, яка таїла в собі перспективу буйного шаленства, що спричиняло помітні зміни в стилі та способі мислення — аж до повного переродження особистості. Медики зізналися, що цей випадок загнав їх у глухий кут, оскільки в ньому спостерігалися незвичайні елементи як фізіологічної, так і суто психічної ознаки.

Насамперед, пацієнт здавався старшим за свої двадцять шість років. Безперечно, душевні хвороби хутко старять, але

¹ Джованні Альфонсо Бореллі (1608—1679) — італійський фізіолог, фізик і математик епохи Відродження.

тут справа була не стільки в його зовнішності, скільки в тому ледь вловимому виразі, який зазвичай з'являється лише на обличчях людей похилого віку. По-друге, життєві процеси його організму протікали не так, як у інших людей, і ніхто з опитаних лікарів не міг пригадати нічого подібного. У дихальній і серцевій активності хворого спостерігалася загадкова аритмія, він майже втратив голос, тому міг лише шепотіти. Травлення було вкрай уповільненим, а нервові реакції на найпростіші зовнішні подразники не мали нічого спільного зі звичайними реакціями, нормальними або патологічними, що спостерігалися раніше. Шкіра стала неприродно холодною та сухою, лабораторні дослідження зрізів тканин показали, що вони набули незвичайної грубості та рихлості. Велика овальна родимка на правому стегні розсмокталася, а на грудях з'явилася дуже дивна чорна пляма, якої раніше не було. Загалом медики дійшли спільного висновку, що процес обміну речовин у Варда протікав настільки повільно, що майже завмер, і не могли знайти ні прецеденту, ні хоч якогось цього пояснення.

Психологічно Чарльз Вард також був унікальним. Його божевільня не було схоже на жодну ментальну хворобу, описану навіть у новітніх, найбільш докладних і відомих учених трактатах, і супроводжувалося розквітом розумових здібностей, які могли б зробити його геніальним ученим або видатним політиком, якби не набули настільки неприродної та навіть потворної форми. Доктор Віллетт, домашній лікар Варда, стверджував, що обсяг знань його пацієнта про все, що виходить за межі його манії, від початку хвороби надміру розширився. Варто сказати, що Вард завжди був схильний до наукової діяльності й особливо до вивчення старовини, але навіть у найблискучіших із його ранніх робіт не помічалось тієї дивовижної точності тез і того вміння вникнути в саму суть предмета, які він виявив у бесіді з психіатрами. Розум молодика, здавалося, був настільки проникливий, а знання такі вагомі, що насилу вдалося домогтися дозволу на його ушпиталення; і лише за свідченнями сторонніх людей і че-

рез дивне незнання елементарних речей, що здавалося не-ймовірним при його розумі та здібностях, чоловіка нарешті помістили під нагляд у божевільню. До самого моменту зникнення він читав без утаву і був блискучим співрозмовником, наскільки дозволяв чоловікові голос; і люди, котрі вважали себе наглядачами, але не були здатні передбачити його втечу, привселюдно засвідчили, що дуже скоро Варда з лікарні виписуть.

Лише доктор Віллетт, котрий свого часу допоміг Чарльзу Варду з'явитися на світ і з того часу спостерігав за його тілесним і духовним розвитком, здавався наляканим навіть самою думкою про майбутню долю свого вихованця. Останньому довелося пережити жахливі речі, і лікар зробив страхітливе відкриття, про яке не наважився розповісти своїм скептично налаштованим колегам. Щиро кажучи, сам по собі зв'язок доктора Віллетта з цим випадком доволі таємничий. Він був останнім, хто бачив пацієнта перед його зникненням, і коли вийшов із кімнати Варда після розмови з ним, на обличчі медика застиг жах і водночас полегшення. Багато хто пригадав про це через три години, коли стало відомо, що хворий наклав п'ятами з клініки. Ця втеча так і залишилася таємницею, яку в клініці доктора Вейта ніхто пояснити не зміг. Можливо, про щось свідчило відчинене вікно, але воно виходило на прямовисну стіну висотою у шістдесят футів. Хоч як би там було, після балачки з доктором Віллеттом молодик немов випарувався. Сам Віллетт не надав якихось пояснень, але дивним чином здавався спокійнішим, ніж до втечі Варда. Відчувалося, що він охоче розповів би про пацієнта набагато більше, якби не боявся, що йому не повірять. Віллетт ще застав Варда в палаті, але незабаром після його відходу санітари довго грюкали в двері, не отримуючи відповіді. Коли вони нарешті їх відчинили, пацієнта там уже не було. Їм удалося знайти лише купку дрібно-го блакитно-сірого порошку, від якого вони ледь не задихнулися, коли холодний квітневий вітер, що дув із відкритого навстіж вікна, розвіяв його по кімнаті. Подейкували, правда,

що незадовго перед тим страшенно завивали собаки, але це було раніше, коли доктор Віллетт ще перебував у лікарні; потім пси замовкли. Про втечу негайно ж повідомили батькові Чарльза, але, здавалося, він не був здивований, швидше засмучений. Коли сам доктор Вейт зателефонував Варду, з ним уже встиг поспілкуватися доктор Віллетт; обоє рішуче заперечували, що мають якийсь стосунок до тієї втечі. Певну інформацію про молодого Варда вдалося отримати від близьких друзів Віллетта та Варда-старшого, але вона здавалася занадто фантастичною для того, щоб у неї вірити.

Єдиним встановленим фактом було те, що й дотепер не змогли виявити жодних слідів зниклого причинного.

Чарльз Вард змалку кохався в старовині, і ніщо не могло подолати в ньому потяг до освячених століттями тихих вуличок його рідного міста, до реліквій минулого, якими був наповнений поважного віку будинок його батьків на Проспект-стрит, розташований на самій вершині пагорба. З роками зростала його захопленість усім, що було пов'язане з минулим. Відтак історія, генеалогія, вивчення архітектури, меблів і ремесел колоніального періоду витіснили всі інші його зацікавлення. Ці нахили завжди варто мати на увазі, аналізуючи його ментальну хворобу, бо хоча вони і не були її джерелом, проте зіграли важливу роль в її наступних проявах. Усі провали в пам'яті, помічені психіатрами, стосувалися сучасності, компенсувалися великими, хоча і старанно прихованими знаннями про речі, що належать минулому, — ці знання лікарі виявляли лише завдяки ретельно продуманим запитанням.

Здавалося, пацієнт буквально переселявся у віддалені століття, маючи такий собі дар ясновидця. Дивно, що Варда, вочевидь, більше не цікавив різний антикваріат, який він настільки добре знав. Чоловік немов утратив будь-яку повагу до старовини, як до чогось відомого та навіть обридлого. Й усі його зусилля були спрямовані на пізнання звичайних реалій життя сучасного світу, які, як у цьому переконалися

медики, цілком стираються з його пам'яті. Молодик ретельно приховував своє незнання буденних речей, але всім, хто спостерігав за ним, було ясно, що вибір книжок для читання та бесіди з оточенням позначені гарячковим прагненням увібрати ці факти, якнайбільше дізнатися про власну, забуту ним біографію, особливості рутинного життя та культури ХХ століття, які він мав би добре знати, бо народився 1902 року та здобув освіту в сучасних навчальних закладах. Після його зникнення психіатри дивувалися, як міг утікач, котрий майже нічого не знав про складний сучасний світ, адаптуватися в ньому.

Дехто вважав, що пацієнт *пішов у підпілля* і зацаївся, примирившись із найскромнішим становищем, поки не зрівняється знаннями зі своїми сучасниками.

Лікарі сперечалися про те, коли проявилася недуга Варда. Доктор Ліман, бостонське світило, стверджує, що це сталося 1919-го або 1920 року, коли юнак закінчив школу Мозеса Брауна і раптово перейшов від вивчення давнини до захоплення окультними науками, відмовившись здавати випускні іспити на тій підставі, що займається дослідженнями, які для нього набагато важливіші. Це підтверджувала й зміна звичок Варда на той час, особливо те, що він невтомно висиджував у міському архіві та шукав на старих кладовищах могилу одного зі своїх пращурів, котрого звали Джозеф Карвен, похованого 1771-го. Частина його особистого архіву Вард, як сам зізнався, випадково виявив у старій дільниці Стемперс-гілл, за облицюванням стіни старезного будинку в Олні-корт, в якому, як було відомо, колись жив Карвен.

Коротко кажучи, взимку 1919—1920 рр. у характері Чарльза Варда сталася безперечна зміна; він раптом припинив свої дослідження з історії колоніального періоду і з усією пристрасстю занурився в таємниці містичних наук як на батьківщині, так і за кордоном, час від часу відновлюючи пошуки могили свого віддаленого пращура.

Однак доктор Віллетт жодною мірою не поділяв думку колеги Лімана, ґрунтуючи своє рішення на близькому та

тривалому знайомстві з пацієнтом, певних ризикованих дослідженнях і жаклих відкриттях, які вдалося здійснити останнім часом. Вони залишили в душі медика глибокий слід; Віллетт вагався, коли розповідав про них, а рука тремтіла, коли намагався їх записати. Він вважав, що зміни, які відбулися в 1919—1920 рр., ознаменували початок прогресуючого погіршення, що завершився 1928 року страшною та неприродною мутацією, а на основі власних спостережень вважав, що стала помітною і тонша різниця. Відверто визнаючи, що Чарльз завжди вирізнявся неврівноваженим характером і був схильний занадто бурхливо реагувати на навколишні події, лікар відмовлявся погодитися з тим, що зміна, яка сталася раніше, означала реальний перехід від здоров'я до хвороби; замість цього він схильний був повірити словам самого Варда, що той відкрив або відтворив щось, що має глибокий і дивний вплив на людську природу.

Доктор Віллетт був упевнений, що справжнє божевілля почалося пізніше, коли Вард знайшов портрет Карвена та старовинні документи після подорожі за кордон, в далекі таємничі закутки світу, де під час здійснення невідомих таємних ритуалів були промовлені жакливі закляття, на які відгукнулися страшні сили; після того, як за невідомих обставин змучений і сповнений страху юнак написав свого відчайдушного листа. Справжнє шаленство Варда, вважав медик, почалося після епідемії вампіризму та серії незрозумілих подій, про які торочили в Потуксеті, коли з пам'яті пацієнта стали випадати знання, пов'язані із сучасністю, коли він втратив голос, а його організм зазнав на перший погляд незначних змін, пізніше, однак, помічених багатьма.

Віллетт із властивою йому проникливістю вказував, що саме з того часу Вард, без сумніву, набув деяких ознак, які можуть з'явитися лише в жаскому сні; він визнав з мимовільним тремтінням, що існують вельми солідні свідчення, які підтверджують слова юнака про знахідку, якій було призначено зіграти фатальну роль у його житті. Насамперед, два майстри, надійні та спостережливі люди, бачили, як знайшли

старі папери, що належали Джозефу Карвену. Відтак Вард, тоді ще зовсім юний, якось показав медику ці документи, в тому числі сторінку зі щоденника Карвена, і справжність цих паперів не викликала жодного сумніву. Зберігся й отвір у стіні, де Вард, за його словами, знайшов документи, і доктор Віллетт назавжди запам'ятав ту мить, коли кинув на них прощальний погляд, оточений речами, реальність яких важко усвідомити та неможливо довести. До цього варто додати дивні та сповнені прихованого змісту збіги в листах Орна та Гатчинсона, почерк Карвена, повідомлення про такого собі доктора Аллена, здобуте детективами, а також жахливе послання, написане середньовічним незграбним почерком, яке доктор Віллетт знайшов у своїй кишені, коли очунав від забуття після однієї смертельно небезпечної пригоди.

Але найпереконливішим є результат, якого досягнув лікар, котрий застосував формулу, про яку дізнався під час своїх останніх досліджень; результат, який неспростовно довів автентичність паперів та їхнє жахливе значення, хоча самі документи стали назавжди недоступними людям.

2

Своє отрочтво Чарльз провів в атмосфері старовини, яку так ніжно любив. Восени 1913 року він вступив на перший курс школи Мозеса Брауна, що розташувалася неподалік від його будинку, виявляючи зразкову старанність у військовій підготовці, особливо популярній у той час. Старовинний головний будинок школи, зведений 1819 року, завжди приваблював юного історика; йому подобався мальовничий і великий парк, що оточував школу. Мало буваючи в товаристві, більшу частину свого часу він марнував удома, часто здійснював довгі прогулянки, старанно вчився і не пропускав військового вишколу. Підліток не облишив своїх історичних і генеалогічних досліджень у міському архіві, мерії, ратуші, публічній бібліотеці, Атенеумі, Історичному товаристві, Бібліотеці Джона Картера Брауна та Джона Гея в Університеті Брауна, і в нещодавно відкритій бібліотеці Шеплі на Бене-

фіт-стрит. Він був високим, худорлявим і білявим юнаком, із серйозними очима, трохи сутулим. Одягався з легкою недбалістю та справляв враження не надто привабливого, незграбного, але цілком невинного хлопця.

Його прогулянки завжди здавалися чимось на кшталт мандрівки в минуле, й юнаку вдавалося з безлічі реліквій, що залишилися від колишнього блиску, відтворювати картину минулих століть. Варди жили у великому будинку в георґіанському стилі, який стояв на доволі крутому пагорбі, на схід від річки. Із задніх вікон свого флігеля Вард міг із запаморочливої висоти милуватися тісно скупченими шпилями, куполами, загостреними дахами та горішніми поверхами високих будівель Нижнього міста, що розкинулося на тлі багряних пагорбів і полів. У цьому будинку він народився, і нянька вперше вивезла його у візочку з гарного класичного портика цегляного фасаду з подвійним рядом колон.

Вона везла його повз маленьку білу ферму, збудовану два століття тому, яку місто давно вже поглинуло, до солідних будівель коледжів, що вишикувалися уздовж респектабельної багатой вулиці, де квадратні цегляні обійстя і не настільки великі дерев'яні будинки з вузькими портиками, обрамленими колонами в дорійському ордері¹, дрімали, відмежувавшись від світу щедро відміряними просторами садів і квітників.

Його гойдали у візку уздовж сонної Конґдон-стрит, що розляглася нижче на крутому схилі пагорба, на східному боці якої стояли будинки на високих палях. Тут стояли старовинні маленькі дерев'яні будиночки, адже зростаюче місто дерлося вгору пагорбом. Під час цих прогулянок маленький Вард, здавалося, збагнув колорит старого поселення часів колонізації. Нянька зазвичай любила посидіти на лавці на Террас-проспект і потеревенити з поліціантом. Одним із перших дитячих спогадів Варда було величезне, вкрите легкою

¹ *Дорійський ордер* — один із трьох стилів давньогрецької або класичної архітектури, при якому колони вирізнялися відсутністю бази.

паволокою порожнього простору море дахів, куполів і шпилів, що тягнуться на схід, і далекі пагорби, які він побачив одного зимового дня з цього величезного, оточеного огорожею насипу, пофарбованого в містичний бузковий колір на тлі полум'яного апокаліптичного заходу сонця, що палав червоним, золотим, пурпуровим і був підсвічений дивними зеленими променями. Високий мармуровий купол ратуші виділявся суцільною темною масою, а скульптура, що увінчувала його, й на яку впав випадковий сонячний промінчик із роздертих темних хмар, що вкривали палаюче небо, була оточена фантастичним ореолом.

Коли Чарльз став старшим, почалися його нескінченні прогулянки; спершу хлопчик нетерпляче тягнув за руку свою няньку, потім швендяв сам, віддаючись мрійливому спогляданню. Він навмання залізав усе нижче і нижче, уздовж крутого схилу, щоразу досягаючи старішого та химернішого шару стародавнього міста. Передчуваючи нові відкриття, він недовго вагався перед тим, як спуститися майже прямовисною Дженкс-стрит, де будиночки обгороджені кам'яними парканами, а вхід затінювали навіси в колоніальному стилі, до тінистого куточка Бенефіт-стрит, де прямо перед ним височів стародавній будинок — справжній музейний експонат, із двома входами, кожен із яких оточували пілястри в іонійському ордері¹, а поруч — майже *доісторична* будівля з двосхилим дахом, із залишками обори й інших допоміжних приміщень, потрібних для ферми, а ще трохи віддалік — грандіозне обійстя судді Дюфрена із залишками колишньої георганської величі. Зараз це вже були нетрі; але велетенські тополі кидали навколо цілющу тінь, і підліток прошкував далі на південь, уздовж довгих шеренг будівель, зведених ще до революції, з високими коминами в самій середині будинку та класичними порталами. На східному боці

¹ *Іонійський ордер* — один із трьох ордерів давньогрецької або класичної архітектури, який відрізняється від дорійського ордеру стрункішими пропорціями та декором усіх його частин.

вулиці вони стояли на високих фундаментах, до вхідних дверей провадили два переходи кам'яних сходів, і маленький Вард міг собі уявити, як виглядали ці будинки, коли вулиця була ще зовсім молодою. Він немов бачив червоні підбори та напудрені перуки людей, котрі прошкують по кам'яній бруківці, зараз майже зовсім стерті.

На захід униз від цієї вулиці майже такий же стрімкий схил, як і нагору, вів до старої Таун-стріт, яку засновники міста заклали вздовж берега річки 1636 року. Тут схил прорізали незліченні стежки, уздовж яких скупчилися напіврозвалені старі будиночки, збудовані в дуже давні часи. Хоча Чарльз був ними мало не зачарований, однак він далеко не відразу наважився спуститися у цей стрімкий стародавній лабіринт, остерігаючись, що вони виявляться сонними видіннями або брамою в невідомі жажіття. Він вважав менш ризикованим продовжувати свою прогулянку вздовж Бенефіт-стріт, де за залізною огорожею ховався дитинець церкви Святого Іоанна, де 1761 року розміщалося Управління колоніями, і напіврозвалений заїзд «Золота куля», де колись зупинявся Вашингтон. Стоячи на Мітинг-стріт, колишній Гаол-лейн, а потім на Кінг-стріт, він зиркав угору на схід і бачив збудований для полегшення підйом, сходи, що згинаються пологою аркою, в яку переходило шосе; внизу, на заході, розрізняв стару цегляну будівлю школи, навпроти якої, через дорогу, ще до революції висіла старовинна вивіска із зображенням голови Шекспіра на будинку, де друкували «Провіденс газетт» і «Кантрі Джорнел». Далі стояла вишукана Перша баптистська церква, споруджена 1775 року, особливу красу якій надавала незрівнянна дзвіниця, створена Гіббсом, георгіанські дахи та куполи.

Звідси на південь стан вулиць помітно покращувався, з'являлися низки невеликих будиночків; але все ще залишалося чимало давним-давно протоптаних стежин, які провадили крутим схилом униз на захід; тут тісно скупчені хатинки з архаїчними загостреними дахами здавалися примарами. Їхні остови перебували на різних стадіях живопис-

ного строкатого розпаду. Ці будинки стояли там, де звивиста набережна старого порту, здавалося, ще пам'ятає славетну епоху колонізації — гріх, багатство і бідність. Там були напівзгнилі корабельні, мутноокі старовинні ліхтарі корабелів і вулички з багатозначними назвами: Видобуток, Злиток, Золотий провулок, Срібний кут, Монетний проїзд, Дублон, Соверен, Гульден, Долар, Дайм і Цент.

Коли Вард став трохи старшим і вже наважувався на ризикованіші пригоди, він іноді спускався у цей лабіринт похилих хистких будиночків, зламаних шпангоутів, сходів, що загрозливо скрипіли, розхитаних перил, блискотливих чорних облич і невідомих запахів. Він чвалав від Сауз-Мейн до Сауз-Вотер, заходячи в доки, де ще стояли старі пароплави, впритул торкаючись бортами, і повертався північною дорогою вздовж берега, повз збудовані 1816-го склади з крутими дахами, та сквери біля Великого мосту, на старих прольотах якого височіла все ще міцна будівля міського базару. У цьому сквері хлопчак зупинявся, вбираючи в себе п'янку красу старого міста, що підіймалося на сході в невиразному серпанку імлі, прорізаної шпильми колоніальних часів, і масивного купола нової християнської церкви, подібної до купола храму Святого Павла в Лондоні. Найбільше підлітку подобалося приходити сюди перед заходом сонця, коли косі промені спадають на будівлю міського ринку, на старі дахи на пагорбі та стрункі дзвіниці, забарвлюючи їх золотом, надаючи чарівної таємничості сонним корабельням, де раніше кидали якорі купецькі кораблі, які приходили до Провіденса з усього світу. Після довгого споглядання хлопець відчував, як йому паморочиться в голові від млосного відчуття захвату від цього прекрасного краєвиду.

Тоді підліток підіймався схилом, повертаючись додому вже в сутінках, повз стару білу церкву, вузькими крутими вуличками, куди починало проникати жовте світло крізь маленькі віконця та двері галерей, розташованих високо, над двома маршами кам'яних сходів із перилами з кованого чавуну.